

KARAKTER EĞİTİMİ BİLİMİ *

Marvin W. Berkowitz **

Çev.: Macid YILMAZ ***

Karakter eğitimi alanı, tartışmalar odağının erdemlerde mi, değerlerde mi, davranışlarda mı yoksa mantık kapasitesinde mi olması gerektiğini sorguladığı için anlaşmazlıklarla iç içedir. Karakter eğitimi uygulayan pek çok farklı yaklaşımın etrafında bu anlaşmazlık neredeyse bir girdap oluşturmaktadır: yaşantusal öğrenme, akran müzakeresi, telkin edici öğrenme, kamu hizmeti, katılımcı yönetim, karakter hakkında okuma vb. Bu tartışmaların çoğunun teorik ve felsefi farklılıklardan kaynaklanan güçlü kökenleri vardır.

Ancak, bu tartışmalar durulduğu zaman, şu anlaşılmalıdır ki karakter eğitiminin özü felsefi farklılıklar, pedagojik ideolojiler, politikalar ya da diğer kavramsal ayrışmalar değildir. Aksine, çocukların gelişimidir. Bu bölümde, karakter eğitime çok odaklı ve pratik bir yaklaşımda bulunmayı deneyeceğim, başlangıçta bir deneme yapmak için şunu soracağım; karakter eğitiminin bilimi ne olabilir? Karakterin ne anlama geldiğini, nasıl geliştiğini ve en uygun gelişimini hızlandırmak için ne yapılabileceğini inceleyeceğim.

Kelimeler Hakkında Bir Kelime

Karakter gelişimi ve karakter eğitimi ile ilgili neyi bildiğimizi (ve bilmediğimizi) keşfetmeden önce, terminolojisi üzerinde tartışmalıyız. Bu alan için yapılan açıklamalar tarih, coğrafya ve ideoloji bakımından farklılık gösterir. Şu anda Amerika'da kullanılan "du jour" terimi karakter eğitimi anlamına gelir. Bu, benim bu bölümde

* Bringing In A New Era In Character Education, William Damon, Hoover Institution Press, Stanford University Stanford, California, 2002, adlı kitabın 43-64 sayfalarının Türkçe 'ye çevirisidir

** Dept. of Educational Psychology, Research, and Evaluation

*** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı myilmaz@atauni.edu.tr

kullanmak için seçtiğim terimdir. Ancak yalnızca on ya da yirmi yıl önce, daha popüler olan terim “ahlak eğitimi” idi. Ahlak kelimesi halen pek çok diğer ülkede özellikle de Asya’da, Japonya’daki bir grup bu terimi psikolojiye ait kabul ederek “moraloji” adıyla yeni bir terim üretse de, kullanımı tercih edilen kelimedir. Bunun ardından, “değerler eğitimi” terimi Amerika’da popülerdir. Değerler eğitimi, aslında, Büyük Britanya’da halen kullanımı tercih edilen terimdir. Dahası, farklı teorik yaklaşımlar bu çeşitli terimlerin biri ya da bir diğeri ile daha çok birlik oluşturmaktadır. Amerika’da, karakter eğitimi terimi daha muhafazakâr, geleneksel ve davranışçı yaklaşımlarla bütünlük oluşturmaktadır. Ahlak eğitimi terimi daha liberal, yapılandırmacı ve bilişsel yaklaşımlarla birlik sağlamaktadır. Değerler eğitimi daha ateorik, tutumsal, deneysel yaklaşımlarla bütünlük sağlamaktadır. Tartışmanın bu noktasında, sizin biraz kafa karışıklığı yaşıyor olmanızı ve hatta bu derecedeki terminolojik uyuşmazlığa kızmış olmanızı bekliyorum. Ancak, panik yapmayın, çünkü ben bundan sonra bütün bu birbirinden ayrı bakış açılarını temsil etmek için “Karakter Gelişimi” ve “Karakter Eğitimi” terimlerini kullanacağım. Ayrıca yukarıda altını çizdiğim kafa karışıklığını unutmak için ilerlemeye başlayabilirsiniz.

286 | db

Artık bu alanda çok fazla “benim teorim senin teorini döver” zihniyetinde tartışma oldu. Ben, kendisi aracılığıyla farklı yaklaşımlar arasındaki ayrılıklar ve çatışmaların anlaşmaları, uzlaşmayı ve en iyi çözümleri oluşturmak için kullanılabilceği daha diyalektik bir yaklaşım tercih ediyorum. Artık bilimin çocuklara mayın tarlası ekmek için değil, onların iyi insanlar olmasına yardımcı olmak için kullanılma vakti gelmiştir.

Bu çeşitlilik ve uyuşmazlık benim karakter gelişimi olarak adlandırdığım şeye daha parçalı bir bakış açısı getirilmesine sebep oldu. Bu bölümde, karakter terimini kullanmayı seçiyorum; ancak, bu terimi bir bütünleyici ve destekleyici bir terim olarak kullanıyorum. Bu bölümün bir amacı, bu alandaki çekişmeli savaşı taraflar tarafından kazılan teorik gedikler arasında köprüler kurmaktır. Aslında, terminolojiye karşı oldukça ilgisizim, tıpkı yirmi yıl boyunca yaptığım gibi, alanı ahlak eğitimi olarak adlandırsam da, ya da gelişimsel eğitim gibi herkesi kapsayan bir başlık oluştursam da böyle mutlu olurdu. Aslında, alanı Henrietta ya da Blog ya da 2C3a#*11.a şeklinde adlandırmayı da, açıkça tanımlandığı sürece ve çocuklardaki sosyo-ahlaki yeterliğe hizmet ettiği sürece sorun

etmezdim. Daha önce de söylediğim gibi, bu ezoterik¹ farklılıklar, tasnifler ya da gruplaşmalarla değil, tamamen çocuklarla ilgili. Bunlar nadiren çocuklara en gerekli olan faydaları sağlamaktadır.

Karakter Eğitimi: Sanat Eseri

Karakteri tanımlamanın ve karakter eğitimi için üstünde anlaşmaya varılmış tasnifler bulmanın zor olması kadar, günümüzdeki karakter eğitiminin neyi gerektirdiğini özetlemek de zordur. Karakter eğitimi terimi daha önce farklı olan alanların tümünü kapsayan bir duruma geldi. Bu nedenle, ben karakter eğitimine hızlı ve kabaca kuşbakışı bir açıklama getirmeye çalışacağım. İdeal olarak, bu bölümde de göreceğimiz gibi, kaliteli karakter eğitimi bilinçli ve kapsamlı olmalıdır – bazen bilinçlidir; nadiren de kapsamlıdır. Karakter Eğitimi Ortaklığı kaliteli karakter eğitimi için “Etkili Karakter Eğitimi İçin On Bir Prensiptir” ve buna benzeyen “Karakter Eğitimi Kalite Standartları”nda (her ikisine de onların web sitesinden ulaşılabilir: www.character.org) karakter eğitiminin standartlarını belirlemektedir. Bu standartlar açık bir değerler gündemi, okul çapında uygulama, pozitif ilişkilerin ve öz motivasyonun artırılması, karakterin kapsayıcı biçimde tanımlanması, ebeveynler ve toplumla işbirliği yapılması ve veri güdümlü olunması gibi maddeleri kapsamaktadır. Bütün bu standartların uygulandığı okul ya da bölgelerin bulunması nadirdir.

Pek çok karakter eğitimi inisiyatifi okulun etik gündemini temsil eden bir takım kelimeler ya da kavramlar etrafında bir merkez oluşturmaktadır; örneğin, okul, toplum ya da her ikisi tarafından seçilen ve okulun misyonunun merkezi olarak karakter sonuçlarını tanımlayan “ayın sözü” (ya da haftanın, hatta günün sözü). Bu sözler bazen okul personeli tarafından, bazen bölgedeki personel tarafından ya da toplumsal heyetler tarafından seçilir ve bazen de başka bir kaynaktan uyarlanır. Okulların bu sözlerle ne yapacağı oldukça değişkenlik gösterebilir. Bazen onlar sadece bu sözleri okumuş olsa da, genellikle bu sözleri öne çıkararak gösterirler (takvimlerde, kırtasiye ürünlerinde, saatlerde vb.) Okullar bu sözleri müfredat için odak olarak ya da müfredat dışı programlama için de kullanabilirler.

Genellikle karakter eğitimi kendi başına durmaktadır. Sıklıkla ortaokullar ve liseler karakter eğitimini okulun salonunda ya da

¹ Herkese açıklanmayan, ancak belli eğitimlerden geçip o bilgileri almaya hak kazanmış kişilere verilen bilgiler anlamına gelen bir kelimedir. (Çev.)

sınıf toplantılarında uygular veya bu dersi seçmeli ya da zorunlu bir ders haline getirirler. Karakter eğitimi tipik olarak edebiyat ya da sosyal bilimler sınıflarında müfredatın bir parçasıdır, ancak bu ders müfredatın başka herhangi bir kısmında da yer alabilir ki buna matematik ve fizik de dâhildir. Pek çok okul karakter gündemleri ile hizmet imkânlarını birbirine bağdaştırmaktadır. Hizmet eğitiminin karakter eğitimi için yaygın bir araç olmasına rağmen, herhangi bir türdeki hizmet karakter eğitimini destekleyebilir.

Karakter eğitimi; cinsellik eğitimi, sağlık eğitimi, çevre çalışmaları, çok kültürlü eğitim, akran çatışması çözümü, risk önleme ve dini çalışmalar gibi özel konulara odaklanabilir. Bu eğitim ahlaki muhakeme ya da diğerkâmlık gibi özel karakter kazanımlarını teşvik etmeye odaklanabilir.

Karakter eğitimi kapsayıcı okul reformuna göre daha az ortaya çıkmaktadır. Adil Toplum Okulu, Çocuk Gelişimi Projesi, Duyarlı Sınıf ve Yaratıcı Uyuşmazlık Çözme Programı gibi modellerin tamamı yaygın bir şekilde okul çapında kültür etkileşimine vurgu yapan yaklaşımlardır. Bunların ve diğer yaklaşımların tamamı okullarda gözlemlense de, bir yaklaşımı diğerine tercih etmek genellikle daha az bilimsellik taşır. Tipik olarak bu uyumluluğa, dış tarafsızlığa, kısıtlı bilgiye, önsezi ve benzeri şeylere dayanmaktadır. Sözün özü şudur ki karakter eğitimi olarak bilinen şey fazlasıyla değişkendir ve nadiren kalite için standartlara uymaktadır. Karakter eğitiminin doğru bir bilimini oluşturmak için, geriye dönmeli ve karakterden neyi kastettiğimizi, karakterin nasıl geliştiğini ve okulların karakter gelişimi için nasıl etkin bir şekilde teşvik sağlayabileceği konusunda ne bildiğimizi keşfetmeliyiz.

Karakter Nedir?

Öncelikle karakteri neyin oluşturduğunu bilmeksizin en ideal karakter gelişimini teşvik etmek imkânsızdır. Bu farenin ne olduğunu bilmeden daha iyi bir fare kapanı yapmakla eşdeğer olacaktır. Eğer karakter terimi ile neyin kastedildiğine dair bir uzlaşma olsaydı çok daha iyi olurdu, ancak maalesef, durum böyle değil. Ortak dilde biz bu terimi ya bir insanın iyiliğini ölçmek ve ifade etmek için (“bu gerçekten onda bir karakter eksikliği olduğunu gösteriyor”), ya da bir insanın tuhaflığını (“ne acayip bir karakter”) ifade etmek için kullanıyoruz. Her iki durumda da uygulama şudur ki; biz durum her zaman öyle olmamasına rağmen bir kişinin kalıcı özelliklerine referans yapıyoruz (ondaki karakter eksikliği belki de karakterine aykırı bir durumdur).

Karakter teriminin teknik olarak nasıl kullanıldığını incelediğimizde resim daha da anlaşılması zor bir halde görünüyor. Bazıları ahlaki (moral) ve ahlakla ilgili olmayan (nonmoral) karakteri birbirinden sistematik olarak ayırt etmezken, bazıları ya bunların tanımlarını ahlaki alana kısıtlıyor ya da karakterin ahlaki olan özelliklerini ve ahlakla ilgili olmayanlardan sistematik olarak ayırıyor. Bu ayrımlar yapıldığında dahi, kriter genellikle farklılık gösterebilir; örneğin Nucci ahlaki alanın bütün evrenlerden oluşacağını kabul etmektedir, ancak Lickona evrensel ve evrensel olmayan ahlaklılığı birbirinden ayırmaktadır. Bazıları için, karakter saf kişiliktir, ancak başkaları için genellikle davranışsaldır. Pek çok kişi bilişsel işlevi karakter tanımlarından ayırmaktadır. Bazıları tanımlarında kapsayıcıdır, başkaları değildir, bazıları özeldir, bazıları ciddi manada küreseldir. Burada karakterin farklılık gösteren tanımlarını listelemek zaman kaybetmeyeceğim. Sanırım siz fikri anladınız. Bunun yerine ben kendi tanımımı öneriyorum.

Ben karakteri *bir bireyin, kendisinin ahlaki olarak işlev görme eğilimini ve yeteneğini etkileyen psikolojik özellikler dizisi* olarak tanımlıyorum. Basitçe söylemek gerekirse, karakter bir kişinin doğru olanı yapmasına ya da doğru olanı yapmamasına sebep olan özelliklerinden oluşmaktadır. Bu karakterin küresel bir tanımı olarak görev görmektedir. Açıkça, yine de ben hangi psikolojik özelliklerin ahlaki işlev görmeyi etkilediğini tanımlamak zorundayım.

Başka bir yerde, *Ahlaki Anatomi* olarak adlandırdığım şeyi öneriyorum. Bununla, ahlaklı insanın tamamlanmasını sağlayan psikolojik bileşenleri kastediyorum. Ahlaki anatomiye oluşturan yedi parça vardır: ahlaki davranış, ahlaki değerler, ahlaki kişilik, ahlaki duygular, ahlaki muhakeme, ahlaki kimlik ve kurucu özellikler. Birisi bu özel karakter modellerinden birini ya da diğerini seçse de (Karakter Eğitimi Ortaklığı ve Lickona tarafından benimsenen biliş, etki ve davranışın üç taraflı modeli gibi – kafa, kalp ve el) , anlaşılması gereken nokta şudur ki, karakter karmaşık bir psikolojik kavramdır. Karakter doğru ve yanlış hakkında düşünme yeteneğini, ahlaki duygular yaşamayı (suçluluk, empati, merhamet), ahlaki davranışlar sergilemeyi (paylaşmak, yardım kuruluşlarına katkı yapmak, doğru söylemek), ahlaki doğrulara inanmayı, dürüstlikle davranış sergilemek için kalıcı bir eğilim göstermeyi, diğerkamılığı, sorumluluğu ve ahlaki işlevleri destekleyen diğer özellikleri kapsamaktadır. Howard Gardner'ın da zekâyı kendi çoklu zekâ teorisinde karmaşık bir psikolojik özellik olarak yeniden tanımladığı gibi, ben

de karakteri bir kişinin psikolojik boyutlarının karmaşık bir küme-
lenmesi olarak tanımlamayı deniyorum.

Karakter üzerine bu bakış açısı bu bölümde takip eden kısımlar
için bize bir yol haritası sunuyor. Ben bu özel tanımlamayı benimsemiş
değilim, ancak aksine karakteri psikolojik, ayrılmış ve kapsayıcı bir
tavırla tanımlamayı benimsedim. Bu ya da bir diğer kapsayıcı ve
ayrılmış bir karakter tanımının mevcut olmasıyla, biz doğrudan
karakterin nasıl geliştiğinden ve onun gelişimini teşvik edebilmek
için ne yapılabileceğinden bahsedebiliriz.

Karakter Gelişimi

Son dönemlerdeki, çocuklar tarafından çocuklara yapılan iğ-
renç saldırı salgınları, örneğin Michigan, Flint'de genç bir kızın altı
yaşındaki bir çocuk tarafından silahla vurulması, pek çok kişinin
karakterin ne zaman geliştiği sorusunu sormasına neden oldu. Bu
benim özünde cevaplanamaz olduğuna inandığım oldukça ince bir
soru. İlk olarak, biz karakterin çok yönlü bir olgu olduğunu kanıtladık.
İkinci olarak, karakterin bileşenlerinden her birinin kendi geli-
şimsel gidişatları vardır. Üçüncü olarak, her birey farklı bir oranda
gelişir. Dördüncü olarak, karakterin bileşenlerinin profili ve geli-
şimsel sıralaması farklı bireylerde farklı şekilde ortaya çıkar. Son
olarak, karakterin bileşenleri derece derece ya da uzun bir süreç
içerisinde aşamalar içinde ilerlemeye meyillidir. Bu nedenle, biz
Flint'deki altı yaşındaki çocuğun karakteri olup olmadığını söyle-
yemeyiz. Biz altı yaşındaki çocukların genelde karakteri olup olma-
dığını da söyleyemeyiz. Biz daha ziyade altı yaş civarında karakterin
hangi özelliklerinin tipik olarak geliştiğini (ve ne kadar gelişti-
ğini) tanımlayabiliriz. Ardından, çocukların farklı oranlarda gelişti-
ğini hatırlamak konusunda dikkatli davranarak, bu çocukla tipik
olanı karşılaştırabiliriz. Örneğin, eğer altı yaşındaki bir çocuk bir
diğerine zarar vermek konusunda hiç pişmanlık duymuyorsa, ya
başkalarının kendisinininkinden farklı bakış açıları olabileceğini fark
etmemiştir, ya da başkalarının onun hakkında ne düşündüğünü
önemsemiyor gibi görünmektedir ki, biz bu durumda onun yaşında
var olması gereken karakter özelliklerinden bazılarını geliştirmemiş
gibi görüldüğünü söyleyebiliriz.

Bu açıdan bakacak olursak, karakterin doğumda ya da daha
öncesinde başlamış olduğunu iddia etmek doğru olacaktır. Çünkü
karakter üzerinde genetik etkilerin kanıtları olduğu için, biz mantı-
klı olarak doğum öncesi karakter gelişiminden söz edebiliriz. Aynı
zamanda ebeveynlerin de çocuğa doğumundan öncesinde bile duy-

gusal bağ oluşturduğuna dair kanıtlar da vardır ve biz biliyoruz ki anne ve bebek arasındaki bağ karakter gelişiminde kritik bir faktördür. Karakter gelişimindeki tüm bileşenlerin kronolojisini çıkarmak bu bölümün kapsamının oldukça dışında kalmaktadır. Bunun yerine, ben bebeklik dönemine, çocukluk ve yetişkinliğe ait seçilmiş bileşenlerin gelişimini sunarak süreci görselleştireceğim.

Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi Karakter Gelişimi

Karakter gelişiminin en belirgin ve en erken özellikleri (1) empatinin başlaması, (2) bireylerde kavram gelişimi ve (3) bağlılık duygusunun oluşumudur. Bunların tamamı yaşamın ilk yılında başlar.

Olgun empati öz farkındalık, kendisi-başkası ayrımı yapabilme, bakış açısı oluşturabilme ve başka birinin sıkıntısının sebepleri hakkında çıkarım yapabilme yeteneklerini gerektirmektedir. Martin Hoffman, empatik gelişimin dört aşamasını tanımlamaktadır, bunlardan birincisi hayatın ilk yılının çoğunu kapsamakta ve ikincisi dokuz ya da on aylıkken başlamaktadır. İlk aşamada, bebek başkasının ağlamasına karşılık ağlar, bu ilk başta sadece reflektif bir harekettir. (Aynı zamanda başkasını kendisinden ayrı olarak ilk algıladığı dönem de yaklaşık altı aylıkkendir). İkinci aşamada, bebekler başkasının sıkıntısını gözlemlemeye daha çok zaman ayırır ve kendi empatik sıkıntılarını azaltmak için aktif olarak daha çok çaba gösterirler (örneğin parmaklarını emerler). Bu kendini kontrol eden davranış, empatinin olgunlaşmış olmadığını bu noktada ortaya çıkarmaktadır; empati hala kişinin kendisinde odaklanmıştır. Yine de bu, olgun ahlaki işlev ya da karakterin merkezi olan olgun empatinin temelidir.

Birey kavramı insanın kendisini başkasından ayırt etmesini ifade etmektedir; yani, sen ve ben ayrı özellikleri ve ayrı varoluşları olan ayrı şeyleriz şeklinde bir tanımadır. Bu hayatın ilk iki senesinde gelişmeye başlamaktadır. Bütün karakter bileşenleri (örneğin; bakış açısı oluşturma, ahlaki muhakeme, utanç, işbirliği) ben ve diğeri ayrımının gelişimine dayanmaktadır. Öncelikle dünyada başka insanlar olduğunu tanımaksızın bir ahlaki etken olmak imkânsızdır.

Bir ilgi bağının gelişimi, bir bebek ve onun öncelikli bakıcısının (tipik olarak annesinin) güçlü duygusal ilişkisi, karakterin gelişimindeki tek ve en önemli adım olabilir. Bu gelişme kabaca hayatın ilk yılının yarısında başlamakta ve hayat süresi boyunca evrilerek devam etmektedir. Ancak, daha önemlisi, bütün gelecek ilişkilerinin

doğasında temel etki olarak işlev görmektedir. Bu gelişme akran dayanışması, yetişkinlere itaat etme ve fedakârlık gibi pek çok diğer karakter özelliği ile de bağlantı kurmuştur.

Aslında, başkalarıyla pozitif ilişkiler kurmak için gerekli olan motivasyonun yokluğu (örneğin, önyargısız olmak, sosyal ilişkilere duyarsızlık), Amerikan Psikologlar Derneği'ne göre psikopatolojinin bir semptomudur. Güvenli bir ilişki bağı kurmakta hayatın erken dönemlerinde yaşanan başarısızlık, çocuklukta anti sosyal davranışların en önemli sebebi olabilir.

Bu farklı karakter özellikleri (ve burada tanımlanmamış olan diğerleri) hayatın ilk iki yılında ilerleyen dönemdeki olgun karakterin temelini oluşturmakta ve karakter oluşumunun ilk aşamalarını temsil etmektedir.

Çocukluk Dönemi Karakter Gelişimi

Karakterin oldukça büyük bir kısmı çocuklukta gelişmektedir ki bu tartışma konusunda birkaç örnek seçmek zordur. Yine de, üç tanesini inceleyeceğim: irade, suçluluk ve bakış açısı oluşturma.

292 | db

İrade özellikleri görülse de, bir bakımdan erken çocukluk dönemi uyumluluğu ile bir kişinin kendi dürtülerini içten düzenlemek için gereken tüm kapasite, okul öncesi yıllarda en büyük gelişmeyi sağlamaktadır, özellikle de beş ila yedi yaş arasında. Sonuç olarak, çocukların memnuniyeti erteleme, kendi dürtülerini ve agresif isteklerini kontrol etme ve kendi davranışlarını yönetme becerisi daha yüksek hale gelmektedir. Roy Baumeister, iradenin diğer erdemlerin kendisine dayandığı bir baş erdem olduğunu ifade etmektedir.

Vicdanı henüz gelişmemiş görünen çocuklardan kaynaklanan problemlere yönelik mevcut ilgiden söz edecek olursak, suçluluk duygularının gelişimi karakter gelişiminin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir. Suçluluk, tipik olarak bir kişinin kendi ihlallerine karşı geliştirdiği öz eleştirel bir duygusal tepki olarak tanımlanmaktadır. Thomas Lickona yapılandırmacı suçluluk (gelişim için motivasyona sebep olan özeleştirici) ve yıkıcı suçluluğu (azalan özgüven ve kendini aşağılamayı) birbirinden ayırmaktadır. Karakterin gelişimi için, biz açık bir şekilde birincisiyle ilgileniriz. Grazyna Kochanska ve arkadaşları, suçluluk duygusunun çocukta ilk ortaya çıktığı 18-24 aydan sonra 2-3 ya da 4 yıla uzadığını açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Bakış açısı oluşturma okul öncesi ve ilkökul döneminde gelişir ve bu gelişim ergenlik çağında da devam eder. Yirmi dört ila otuz aylık kadar küçük çocukların tam gelişmemiş bir bakış açısı oluşturu-

rabileceğine dair bazı kanıtlar vardır, ancak başkalarının bakış açısını anlama kapasitesindeki en büyük değişimler üç ya da dört ve on iki yaşları arasında gerçekleşmektedir. Çünkü ahlaki işlev görme farklı insanların ilgilerini dengeleme yeteneğine bağlıdır, bakış açısı geliştirmek ise karakterin kritik bileşenlerinden birisidir. Açıkça karakterin anahtar bileşenleri çocukluk yıllarında tamamen faal hale gelmektedir ki bu da çocukluğu olgun bir sosyal birey ve ahlaki davranan biri olunmasında önemli bir nokta yapmaktadır.

Ergenlik Dönemi Karakter Gelişimi

Ergenlik dönemindeki karakter gelişiminin büyük bir kısmı beklilik ve çocuklukta başlamış olanın devamı niteliğindedir. Ben ahlaki muhakemenin devam ettirilen gelişimini ve ahlaki bir gelişimin oluşumunu ergenlik dönemi karakter gelişiminden iki örnek olarak inceleyeceğim.

Ahlaki muhakeme doğru ve yanlış kavramları konusunda mantık yürütmek için gereken bilişsel kapasitenin büyümesidir ki bu da gittikçe etkilileşen ve olgunlaşan bir şekilde ahlaki karar verebilme ve ahlaki yargılamaya imkân sağlamaktadır. Ahlaki muhakemenin üç ya da dört yaş kadar erken bir sürede başlamak üzere, yaşam süresi boyunca farklı seviyelerde geliştiği anlaşılmıştır. Fakat bu tarz bir değerlendirmenin başlangıçları ilkokulda açıkça görülmesine rağmen, ancak on bir ya da on iki yaşlarında çocuk ergenliğe girdiğinde, bu ahlaki muhakeme büyük bir çoğunlukla toplum yanlısı olmaktadır. Çocuk ergenlik döneminde ilerledikçe, onların kriterleri genellikle doğru ve yanlış yargılamak için kendilerine daha somut sonuçlar taşıyan ve kendini düşünen kaygılardan farklılaşır ve daha çok toplumu düşünen ve kendi davranışlarının etkisini başkalarında gösteren kaygılara dönüşür, başkalarıyla ilişkilerine ve kendilerinin de üyesi oldukları organizasyonlara göre değişiklik gösterir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu kavrayabilme yeteneği, bütün insanlar tuhaf ve belirsiz ahlaki problemler ve gerçek ikilemlerle yüz yüze geldiği için oldukça önemlidir. Dahası, ahlaki muhakeme; diğerkâmlık, aldatma, görevi ihmal etme ve riskli davranışlar (güvensiz cinsel uygulamalar ve uyuşturucu kullanımı vs.) gibi bir dizi ahlaki ve ahlaki olmayan davranışlarla alakalıdır.

Kimlik bireyin kendisinin oluşturduğu özbenlik hissidir. Son zamanlardaki ilgi çalışmalarda hayat görüntüsü ve kuramsal ahlaki temsiller nedeniyle, ahlaki kimlik kavramının ve bir insanın kendi benlik kavramına karşı iyi bakışının merkeziliğinin üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Ergenlik bireyin kendi özbenlik hissini

oluşturması için kritik bir dönemdir. Bu nedenle, ahlaki bir birey olarak birisinin kendisine dair bir his oluşturmasının da aynı zamanda gelişebilmesi muhtemeldir.

Karakterin Kaynakları

Eğer bilim karakterin ne olduğunu ve nasıl geliştiğini açıklayabiliyorsa, bize yetişkinlerin ve toplumun çocuklardaki karakter gelişimini nasıl aktif bir şekilde teşvik ettiği konusunda ne tür açıklamalar yapabilir? Bununla birlikte, çocukların yeterli ahlaki yetişkinler olarak gelişmesi için gerekli olan imkâna sahip olup olmadıklarını belirlemek, yetişkinlere ve topluma kalmıştır ki bu hem çocukların hem de toplumun faydası içindir. Aile (özellikle ebeveynler) tipik olarak bir çocuğun karakter oluşumunda öncelikli etki olarak kabul edilir. Buna ek olarak, okul, akranlar, toplum (medya da buna dâhildir), din ve biyoloji ise katkı sağlayan diğer etkenlerdir.

Şu açıktır ki ailenin çocuğu nasıl yetiştirdiği çocuğun karakter oluşumu için birincil etkiye sahiptir. Bazı faal değişkenler ebeveynlerin sevgisi, ebeveynlerin tutarlığı, çocuğun işaretlerine ve sinyallerine cevap verilmesi, örnek olma, değerlerin ifade edilmesi, çocuğa saygı ve çocukla açık bir diyalogdur. Çocukların karakterinin bütün özellikleri bunlar ve diğer çocuk yetiştirme faktörleri tarafından etkilenmektedir.

Okulun ana-babalıktan daha sonra gelen bir etkisi vardır. Çünkü; (1) ebeveynler hayatın ilk yıllarında duygusal manada çok daha dikkat çekicidir ve (2) pek çok çocuk az önce bahsettiğimiz gibi karakterin pek çok özelliğinin zaten gelişmekte olduğu üç, dört ya da beş yaşına gelene kadar, tam zamanlı ya da yarı zamanlı eğitim tecrübesi edinmemektedir. Okullar bir çocuğun kendini algılamasını (özgüven de buna dâhildir), sosyal becerilerini (özellikle akranlara karşı sosyal becerileri), değerleri, ahlaki muhakeme olgunluğunu, toplum yanlısı eğilimlerini ve davranışlarını, ahlak hakkındaki bilgilerini, değerlerini vb. etkileyebilir.

Akranların etkisi, özellikle de okul öncesi eğitim alan çocuklarda, okul öncesi yıllarda başlar, ancak bu etki çocukluk döneminde açıkça artmakta ve ergenlikte de zirveye ulaşmaktadır. Akranların benlik kavramı üzerinde, sosyal becerilerde (örneğin; uyuşmazlığın çözümü, arkadaş edinme ve arkadaşlığı sürdürme), ahlaki muhakemenin gelişmesinde ve riskli davranışlarda bulunulmasında güçlü bir etkisi vardır.

Toplum etkileri özellikle kitle iletişim araçlarının etkisi, çevre özellikleri ve kültürel değerlerin etrafında yoğunlaşmaktadır. Med-

ya önyargıyı (ırkçılık, seksizm, yaş ayrımcılığı), saldırganlık ve güvenlik hissini açıkça etkilemektedir. Dinin, riskli davranışların azalması ve daha iyi bir akıl sağlığıyla bağlantısı vardır. Biyoloji hakkındaki bulgular ise çok daha tartışmalıdır. Bazıları karakter üzerinde güçlü bir genetik etkiden (fedakârlık, risk alabilme) söz ederken, bazıları da genetiğin çok daha küçük bir rolü olduğundan söz etmektedir. Diğer biyolojik faktörler de ilişkili gösterilmiştir. Ancak bu ilişki sadece, teratojenlere (uyku ilacı, alkol) ütero maruz kalma ve ciddi hastalık faktörleri gibi uç durumlarda söz konusudur.

Ebeveynlik ve Karakterin Gelişimi

Gelişimsel psikolojinin diğer etkilerden önce çocukların karakter gelişimindeki etkileri konusunda bize gösterdiği çok daha fazla şey vardır, eğitim de buna dâhildir. Bu nedenle, John Grych ve ben, ebeveynliğin çocuklardaki karakter gelişimini nasıl etkileyebileceğine dair araştırma literatürünü inceledik. Keşfettiklerimiz (1) çok daha alakalı araştırmanın zaten var olduğu, (2) karakter gelişimini artıran ebeveynlik değişkenlerinin ortak bir temelini deneysel bazda tanımlanabileceği ve (3) bu ebeveynlik değişkenlerinin aynı zamanda öğretmen davranışlarına ve karakter eğitimine uygulanabileceği şeklindedir.

Biz gelişimci psikologlar tarafından detayla incelenmiş olan sekiz karakter değişkeni tespit ettik. Bunlar: sosyal uyum sağlama (bağlılık), irade, itaat, öz saygı, empati, vicdan, ahlaki muhakeme ve fedakârlık. Bunların bir kısmını yukarıdaki tartışmalardan hatırlayacaksınız. Biz bu sekiz karakter sonucunun gelişimi üzerinde, ebeveynlik davranışlarının etkisi hakkında hangi araştırmanın veri sağladığına baktık. Biz bu sekiz karakter sonucunun en az ikisiyle açıkça alakalı olan beş ebeveynlik davranışını tespit edebildik. *Duyarlılık/duygusal tatmin* bu sekiz sonucun altısıyla bağlantılıydı (empati ve irade hariç tamamı). Çocukların sinyallerine ve ihtiyaçlarına duyarlı olan, çocuklarıyla sıcak ve sevgi dolu bir ilişkisi olan ebeveynler, güçlü ve çok yönlü karaktere sahip olan çocuklar yetiştirmişti. Açık ve demokratik tarzda bir aile tartışması kullanan, karar verici ve problem çözücü aileler beş karakteristik gösteren çocuklar yetiştirmişti (empati, irade ve sosyal uyum hariç hepsi). *İndüksiyon* (çocuğun başkalarının duygularına dair davranışlarının sonuçlarına yoğunlaşmayı içeren açıklamalarla beraber bir övme ya da disipline etme) kullanan ebeveynler, nispeten daha olgun empati, vicdan, fedakarlık ve ahlaki muhakeme taşıyan çocuklar yetiştir-

örnekler Duyarlı Sınıf, İkinci Adım, Pozitif Eylem ve Yaratıcı Uyuşmazlık Çözümü Programı'dır.

Solomon, Watson ve Battistich karakter eğitiminin uygulamasında bu tarz programlar ve özel uygulamalar hakkındaki özel araştırma çalışmalarının geniş bir değerlendirmesini derlemişlerdir. Onlar dört uygulamanın karakter gelişimini artırma konusunda güçlü deneysel desteğe sahip olduğu sonucuna varmışlardır: öğrenci bağımsızlığı ve etkisini artırmak; öğrenci katılımını artırmak, münazara ve işbirliği yapmak; sosyal beceri eğitimi ve yardımseverlik ve sosyal hizmet davranışı. Eklenebilecek bir bağdaştırıcı değişkeni ise ahlaki atmosferdir. Çocuk Gelişimi Projesi, ilgili toplum terimini kullanmakta ve bunu hem sınıfa hem de bütün topluma uygulamaktadır. Çocukların okullarını ilgili toplumlar olarak algılama derecesi, doğrudan bu okulların öğrenci karakteri gelişimini artırmadaki etkililiğine bağlıdır. Adil Toplum Okulları bu değişkeni oldukça farklı bir şekilde tanımlamakta, ancak okullardaki ahlaki atmosferin gelişiminin artırılmasının doğrudan öğrencilerdeki ahlaki muhakemeye bağlantılı olduğunu ve bu bulgunun uluslar arası derecede tekrarlandığını rapor etmektedir. Karakter eğitimi biliminin üzerine inşa edileceği deneysel temelin eksikliğine bir çözüm bilimsel veriler için karakter eğitimine benzer alanları araştırıp incelemektir.

Benzer bilimsel araştırmaları keşfetmek için verimli bir alan riskten-kaçınma alanıdır. Ulusal Madde Bağımlılığı Enstitüsü'nün müdürü olan Alan Laschner, kısa bir süre önce kaçınmanın soysal olduğunu ve istenmeyen ve tehlikeli davranışları artıran risk faktörlerine karşı korunmak için gerekli olan etkenlerin tanımlanması ihtiyacını ifade etmiştir. Alandaki diğer liderler bu fikri sıklıkla tekrar etmektedirler. Uyuşturucu kullanımının engellenmesi konusunda araştırma yapanlar, tıpkı karakter eğitimcilerinin kendi girişimlerinin engelleyici olduğunu fark ettikleri gibi, karaktere bağlı müdahalelerin etkin bir şekilde madde kullanımı ve bağımlılığını engelleyebileceğini gittikçe daha çok kabul etmektedirler. Benzer şekilde, en etkili şiddet engelleme eğitim programlarının ikisi, İkinci Adım ve Yaratıcı Uyuşmazlık Çözme Programı, Karakter Eğitimi Ortaklığı tarafından karakter eğitimi girişimleri olarak tanınmıştır. Aynı zamanda, en etkili karakter eğitimi programı olan, Çocuk Geliştirme Projesi, Eğitim Departmanı tarafından örnek bir şiddet-engelleme programı olarak, Madde Bağımlılığı Engelleme Merkezi tarafından ise önleyici model program olarak kabul edilmektedir. Diğerleri ise karakter eğitiminin cinsiyet eğitiminin bir formu olarak

uygulanmasını savunmaktadır. Dahası, böylesine teğetsel alakası bulunan alanların değerlendirmeleri neyin işe yaradığı konusunda çarpıcı paralellikler ortaya çıkarmaktadır.

Neyin İşe Yarayacağını Özet

Neyin işe yarayıp neyin yaramayacağını anlamak için çok daha fazla araştırma yapılması gerekmesine rağmen, bazı sonuçlara varabilmek için yeterince uygun bilgi mevcuttur. Aşağıdaki bilgiler güncel alan literatürüne dayalı olan etkili karakter eğitiminin genel kabul görmüş yedi kuralını temsil etmektedir.

Öncelikle, bir çocuğun karakter gelişimi üzerinde öncelikli etkinin *insanların çocuğa karşı nasıl davrandığına* bağlı olduğu açıktır. Okullar tipik olarak eğilimli oldukları gibi, uyarılara (ortak sesli anonslar, posterler, özel toplantılardaki konferansçılar) ya da öğreticiliğe (müfredat) odaklandığı zaman, fırsatı kaçırmazlar. Okulda ya da evde, etkili karakter eğitimi yapmak için, insanların (özellikle de çocuk için en önemli olanların, ama sadece onların değil) çocuğa nasıl davrandığına odaklanılmalıdır. Çocuğun okulda bir gün geçirirken yaşadığı tecrübeler nelerdir? Bu çocuğa yardımsever ve saygılı bir şekilde mi davranılıyor, yoksa zorbaca ve ihmalkâr bir şekilde mi davranılıyor? Çocuk okul ve sınıfı eğitici, destekleyici yerler olarak mı, yoksa psikolojik ya fiziksel açıdan zehirli olarak mı algılıyor? İlişkiler karakter gelişimi için hayati derecede önemlidir, bu nedenle karakter eğitimi okuldaki ilişkilerin kalitesine odaklanmak zorundadır. Bu da yetişkin-çocuk ve çocuk-çocuk ilişkilerini içermektedir. Biz ebeveynlik literatüründen, yetişkin ve öğrenci ilişkilerine kadar kolaylıkla dış değer biçebiliriz. Bu ilişkiler yardımsever (eğitici, destekleyici), güvenilir (dürüst, açık), saygılı (kapsayıcı, öğrencinin görüşüne değer veren) ve tutarlı (tahmin edilebilir, sağlam) olmak zorundadır. Son dönemlerdeki büyük sayıdaki okul cinayetlerinin çoğu, akran zorbalığı yaşamayı, bu korkuların kısmi sebebi olarak göstermiştir. Kaliteli karakter eğitimi, toplum yanlı ilişkileri ve ilgili okul ve sınıf toplumlarını artırmaktadır.

İkinci olarak, biliyoruz ki çocuklar öğrenir ve onların gelişimi gözlemlediklerinden etkilenir, bu nedenle etkili kaliteli karakter eğitiminin ikinci prensibi, Theodore ve Nancy Sizer'ın kısa süre önce çıkan kitaplarının "*Öğrenciler Bakıyor*" adında altını çizdiği gibi *anamlı diğer insanların çocuğun var olduğu bir ortamda diğer insanlara nasıl davranıyor* olduğudur. Ebeveynler şunu çok iyi bilmektedir ki, çocuklar okuldaki öğretmen ve diğer yetişkinlerin yaptıklarının büyük bir kısmını gözlemlemekte ve yapmayı sürdürmek-

tedirler. Öğretmenler de aynı şekilde öğrencilerin, hatta çok küçük olanların bile, sınıfta geniş bir aile davranışı çeşitliliği sergilediklerini çok iyi bilmektedirler. Her iki durumda da gözlemlenen ve rapor edilen davranışlar genellikle yetişkinlerin kaydedildiğini ya da gözlemlendiğini bile bilmedikleri davranışlardır ve pek çok durumda da yetişkinlerin gözlemlenmesini hiç istemedikleri ve açıkça herkese söylenmesini kesinlikle istemedikleri davranışlardır. Öğrenciler gerçekten izliyorlar. Daha da kötüsü onlar taklit ediyorlar. İlkokul öğretmenleri bana şunu öğretti, eğer ne tarz bir öğretmen olduğunu görmek istiyorsan, sadece okulda oyun oynayan öğrencilerini izlemelisin. Fedakarlık ve empati gibi pozitif davranışlara model olunması çocuklarda bu tarz davranışlar oluşmasına sebep olur. Şiddet ve hile gibi istenmeyen davranışlara model olunması da basitçe bu davranışlarda artışa neden olur. Eğer yetişkinler kendi hayatlarında sorumlu ve saygılı bir şekilde hareket etmiyorlarsa, çocuklardan saygılı ve sorumluluk sahibi olmalarını beklemek manasızdır. Pek çok eğitimci kendilerinin karakter eğitimcisi olmadıklarını ve olmak istemediklerini dile getirmektedir. Eğer çocuklar ile birlikte ya da yakınlarında çalışırsanız, *bir karakter eğitimcisi olamazsınız*. Kaçınmak bir seçenek değildir. Sizin davranışınız çocuğun karakter gelişimini, iyi ya da kötü şekilde, etkileyecektir. Davranışlarımızı düzeltmemiz ve söylediğimizi yapmamız karakter eğitiminin etkili olması için gereklidir.

Üçüncü olarak, okullar bütün üyelerinden *iyi karakter talep etmek* zorundadır. Diğer bir deyişle, karakter açık bir öncelik ve beklenti olmak zorundadır – okullar iyi karakter istemelidir. Beklentiler açık olmalı, yüksek ama ulaşılabilir olmalı ve öğrencilere ve okul üyelerine bu beklentileri karşılamaları için makul bir şans vermek için gerekli destekleme yapıları olmalıdır. Bu beklentiler bir dizi kaynaktan gelebilir, ancak ideal olarak okul toplumunun bütününden gelirler. Bütün paydaş gruplar, en azından bu beklentileri gerek üretim gerekse onaylama kısmında (eğer başka bir kaynaktan geliyorlarsa) biraz temsil sahibi olmalıdırlar.

Daha önce, karakter gelişimini etkilemenin birinci yolunun uyarılar olmadığını ifade etmiştim. Ancak *pozitif karakteri kabulleme* için yine de bir yer vardır. Bu, iki işleve hizmet etmektedir. Öncelikle, çocukların izleyerek ne öğrenip geliştirdikleri ve başkaları tarafından iyi davranılmalarından öğrendiklerini güçlendirmektedir. İkinci olarak, davranışların genelde belirsiz olan mesajlarını açıklar. Tümevarım olarak adlandırılan güçlü ahlaki ebeveynlik davranışı, geniş ölçüde işe yarar çünkü ebeveynin değerlendirdiği

davranışların (övme, cezalandırma) açıklanmasını gerektirir. Bu nedenle, Thomas Lickona'nın bize öğrettiği gibi, sadece söylediğimizi yapmakla değil, aynı zamanda yaptığımızı tavsiye etmekle de yükümlüyüz.

Çocukların aynı zamanda *iyi karakteri uygulamak için imkânlarla* ihtiyaçları vardır. Öğrenci bağımsızlığı ve etkisini artırmak için okullara ihtiyaçları vardır. Bakış açısı oluşturma, eleştirel düşünme ve uyumsuzluk çözme gibi karakterli bir insan olmak için gerekli olan becerilerin inşa edilmesini sağlayan imkânlarla ihtiyaçları vardır. Aynı zamanda, iyilik yapabilmek için de imkânlarla ihtiyaç duymaktadırlar. Okullar çeşitli türlerde hizmet aktivitelerini gittikçe artırmaktadır. Akran arabuluculuğu, öğrencinin kendini yönetmesi ve yardımsever etkinlikler bu tarz imkânlarla örnektir.

Ahlaki düşünme kapasitelerinin gelişimini eğitmek için, öğrenciler *akıl yürütme, tartışma ve ahlaki konularda düşünmek için imkânlarla* ihtiyaç duymaktadırlar. Bu başkalarının bakış açılarını, özellikle de bu bakış açıları kendisinden farklıysa, görmek için oluşturulan imkânları da içerir. Bu, sosyal çalışmalar ve edebiyat, ya da bilim veya felsefedeki örnek olaylara yerleştirilmiş ve öğrenciler arasında ahlaki konularda akran münazarasını artıran dersler ve yöntemlerdeki gibi, müfredat dâhilinde yapılabilir. Bu aynı zamanda karakter ve ahlak konularına yoğunlaşan tek kişilik dersler ve programlarda da yapılabilir. Çözüm yolu öğrencilerin kendi akranlarıyla bu tarz konuları tartışmak için ilgilendikleri ve kendilerini sosyal manada bunu dürüstçe ve samimi bir şekilde yapmak için güvenli hissettikleri türden bir atmosfer yaratmaktır. Eğitimciler sıklıkla böyle bir atmosfer oluşturmak için yardıma ihtiyaç duyarlar, ancak bu okulların öğrencilerde karakter gelişimini etkili bir şekilde artırmaları için gereklidir.

Son olarak, *ebeveynlerin aktif ve pozitif bir şekilde okulun karakter eğitimi çalışmalarında yer almaları* tercih edilmektedir. Kesinlikle bu öneriyi desteleyecek çok daha az bilimsel veri bulunmaktadır, ancak diğer çalışma alanlarından gelen dış değerlendirmeler açık bir şekilde ebeveynlerin çocuğun karakter gelişiminde her zaman birincil etkiye sahip olacağı gerçeğini açıkça desteklemektedir. Karakter eğitimi okullar ve ebeveynler ortaklık içinde çalıştıklarında en etkili hale gelmektedir.

Geç Dönem Karakter Eğitimi

Şimdiye kadarki analiz ilkökul ve ortaokulun tipik yıllarıyla, kabaca altı-on sekiz yaşlarıyla, anaokulundan lise yıllarına kadar

sınırlandırıldı. Kolejler ve üniversiteler de, aynı zamanda toplumumuzun gelecekteki vatandaşlarının karakterlerinin oluşturulmasına destek olmakla ilgilenmektedir. 1999 yılında Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri Akademisi'nde kurucu Büyükelçi Holland H. Coors Karakter Gelişimi Profesörü olarak hizmet etme ayrıcalığını yaşamış biri olarak, ben ortaöğretim sonrası eğitimin öğrencilerin karakter gelişimlerine neler sağlayabileceği konusuyla oldukça ilgili olmaya başladım. Yarbay (Emekli) Michael J. Fekula ve ben ortaöğretim sonrası karakter eğitiminin öncelikli bileşenlerini detaylandıran bir makale yazdık. Bunlar:

- Karakter konusunda eğitim vermek (ahlak, etik)
- Karakterin gösterilmesi (hem bireyler ve hem de politikaları aracılığıyla kurumlar tarafından)
- Karakteri talep etmek
- Karakterde uygulama yapmak (çıraklık, okul yönetimine katılım, kamu hizmeti ve deneysel öğrenim aracılığıyla)
- Karakterde yansıtmak (sözle, yazıda vb.)

Bu bileşenlerin çoğunu daha önceki tartışmalarımızdan tanıyacaksınız. Ancak, askeri akademiler ve dini bağlantıları olan kolej ve üniversitelerin (Milwaukee'deki bir Cizvit kurumu olan Marquette Üniversite'sinde yirmi yıllık bir süreyle öğretmenlik yaptım) masaya (en azından potansiyel olarak) koydukları şey tutarlı, iyi desteklenmiş ve bağlılığı karakter eğitimi için bütün kurum tarafından onaylanmıştır. Bu karakterin okullarda ya da herhangi başka bir yerde teşvik edilmesinde dikkat çekecek derecede değerli bir şeydir.

Buradan Nereye Varırız?

Yeni "karakter eğitimi bilimi"nin yeni oluşan durumundan söz edecek olursak, pek çok soru cevapsız kalmaktadır.

- Karakter eğitiminin uzun vadeli etkileri nelerdir?
- Kapsayıcı karakter eğitim modellerinin hangi bileşenleri karakterin hangi bileşenlerini etkiler?
- Etkili karakter eğitiminin en önemli bileşenleri nelerdir?
- Etkili karakter eğitimi ilkokuldan ortaokula, ortaokuldan liseye nasıl değişiklik gösterir?
- Etkili karakter eğitimi ve etkili okul temelli engelleme ve hizmet öğrenimi arasındaki ortak nokta nedir?
- En etkili şekilde karakteri nasıl ölçebiliriz?

- Etkili karakter eğitimi için “doz sonucundaki etkiler” nelerdir, yani, ne kadarı fark oluşturmak için yeterlidir?
- Eğitimin hangi var olan formları karakterin beslenmesini engeller?
- Karakter eğitimi okul çapında mı olmalı yoksa sınıf seviyesinde de etkili bir şekilde uygulanabilir mi?

Bunlar karakter üzerinde çalışma yapan bilim adamlarının cevaplamasına kalmış sorulardan ancak bir kaçıdır. Daha fazla araştırma yapıldıkça, daha fazla soru ortaya çıkacaktır. Ancak, eğer karakter eğitimi konusunda, karakter gelişiminin deneysel bir anlayışına ve karakter gelişimini artıran bu aracılıklara bağlı olan doğru bir bilim geliştirecek olursak, sadece sizin çocuklarınıza değil aynı zamanda onların ve bizim içinde yaşadığımız dünyaya ciddi bir katkı sağlamak adına daha donanımlı hale geleceğiz.